

*A(z anya)nyelv a tudományos képzésben és a tudományművelésben**

6. Tudomány napi Fórum témája, a „Tudomány és társadalom”, azért indokolja a nyelv szerepének taglalását, mert a tudományt és a társadalmat a nyelv is összekapcsolja vagy tagolja, esetleg elválasztja. Attól függően, hogy azonos vagy más-más nyelve van a tudománynak és a társadalomnak, és hogy a tudás megszerzésében előnyei vagy hátrányai lehetnek nyelvi közösségeknek, nyelvi csoportoknak. Mindez meghatározza azt is, hogy a tudomány közvetlenül van jelen a társadalomban, az adott nyelvi közösségben, vagy csak közvetve, eredményei révén mutatkozik meg a hatása. A társadalom, amelyben élünk, maga is heterogén. Közösségei vannak: nyelvi közösségei, nemzeti, etnikai közösségei. A tudomány működése és hatása szempontjából az előbbieket, a nyelvi közösségeket a fontosabbak. Anélkül, hogy ennek okait és részleteit taglalnánk, hiteles felmérések és statisztikák alapján mondhatjuk: a magyar olyan, hogy nyelvi közösségei számbelileg is kiterjedtebbek, a Kárpát-medence régióiban több a magyar anyanyelvű beszélő, mint a magyar nemzettagú polgár.

A tudománytörténet és a nyelv mozgásának velejárója, hogy koronként átértékelődik a nyelv szerepe. Két-három évszázaddal ezelőtt nagy vívmány volt, hogy az európai nyelvek alkalmassá váltak, alkalmasnak bizonyultak a tudományok művelésére. Negyedfél századdal ezelőtt, a magyar nyelvű tudományművelés hajnalán Apáczai Csere János az anyanyelvűséget tartotta a tudományok kulcsának, az újkor hajnalán Bessenyei György erdélyi elődjéhez hasonlóan vallotta: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá, de idegenen sohasem” (Jámbor szándék). Napjainkban mintha megfordulna a tétel, megkérdőjeleződik a magyar nyelv szellemi, tudományos értéke, funkciója, már-már erre való alkalmassága is. Távrolról sem a magyar nyelv romlása vagy gyengülése miatt.

Ennek nyelven kívüli okai vannak. Érdekessége ennek a mozgásnak, változásnak, hogy miközben a hitélet nyelvisége a „népnyelvek”-hez közeledik, a misztérium mellett a megértés fontosságát is felismerve, a tudomány nyelvisége eltávolodik a „népnyelvek”-től, az egy, a közös nyelvben keresve az egyértelműséget és a közvetítést. Szaknyelvi regiszterei még az adott nyelven belül is ezoterkussá válhatnak, eltávolodhatnak az érthető közöstől. Ebben a specializálódásnak éppúgy szerepe van, mint a tudatos elkülönülési szándéknak.

Három tételben fejteném ki a továbbiakban, mi a helyzet ebben a tekintetben a magyar nyelvvel és saját közösségünkkel. *Első tételben: magáról a nyelvről, a nyelvi közösségről.* A statisztikai adatok és a felmérések egyaránt azt mutatják, hogy folytatódnak a XX. század elején elindult kedvezőtlen nyelvi folyamatok. Mindenekelőtt a térvésztesítés, a regresszió az expanzív környező nyelvek és a „nagy” nyelvek javára. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete 2006-ban megjelent kiadványa szerint (Kocsis Károly, Bottlik Zsolt, Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban*, (1989–2002) a XX. század utolsó két évtizedében kétmillió volt a világ magyarságának apadása. Ebben egy-

* Előadásként elhangzott 2007. november 23-án Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság A Magyar Tudomány Napja 6. fórumán.

aránt szerepe van a tisztán biológiai veszteségnek és az asszimilációs fogyásnak, valamint a közömbös nemzetudatnak (Magyarország lakosainak 5,5%-a a legutóbbi népszámláskor semmilyen identitást nem vállalt). Ennek kísérő jelensége, részben következménye a földrajzi térvesztés (szórványok, nyelvi szigetek eltűnése a Kárpát-medencei peremrégiókban). Témánk szempontjából a magyar nyelv funkcionális térvesztése a leginkább figyelemreméltó (a peremrégiókban és az anyaországban is). A szaknyelvek sok tekintetben leépültek a külső régiókban, mivel kiszorultak a munkahelyi használatból és a képzésből. Ennek és a hátrányos megkülönböztetésnek a következménye az is, hogy a többségiek körében mindenütt nagyobb a diplomások, a tudományos fokozattal rendelkezők aránya, mint a kisebbségiek körében.

A változás, a kedvező változás azonban tagadhatatlan. 1990 után szabadabbá vált a nyelv mozgása és használata. A tudományok művelői is rendszeresen találkoznak (a mostani fórumhoz hasonló rendezvények is a nyelv szabad használatának terei és alkalmai); olyan műhelyek és intézmények vannak, amelyek elsődlegesen a magyar nyelvet használják; szakfolyóiratok és könyvek jelennek meg magyar nyelven. Ezek mind hozzájárulnak a magyar szaknyelvek revitalizációjához, egységesítéséhez és korszerűsítéséhez.

A külső régiókban Szlovénia kivételével még mindenütt alárendelt a magyar nyelv státusa, viszonylag még alacsony a presztízse, még nem tűntek el a lingvicizmus tünetei (az oktatásból sem). De egy általánosabb európai folyamat részeként, a közösségi érdekek érvényesítéseként nálunk is bővül a nyelvi, nyelvhasználati jogok köre. És a regresszió ellenére a magyar még mindig a Kárpát-medence legtöbbek által beszélt nyelve (39,7% 2001-ben).

2. *tételben az oktatásról, a felsőoktatás nyelvéről.* A felsőoktatásban, a tudományos képzésben kedvező és kedvezőtlen folyamatváltozások egyaránt bekövetkeztek, miközben a szakmában, a kisebbségpolitikában és a hatóság részéről viták, eltérő vélemények hangzanak el a tannyelvről, az intézmények nyelvstratégiájáról.

Azok után, hogy az előző század hat évtizedében az erdélyi magyarságnak nem volt egyeteme, 1990 után intézményi bővülés, majd intézményépítés következett be, felsőoktatási intézményi hálózat alakult ki (nélkülözve továbbra is az önálló állami egyetemet). A korábbi szellemi elszigeteltség után általánossá vált a mozgás, a kapcsolatok és az együttműködés keresése a képzésben és a kutatásban. A felzárkózásban fontossá vált a szakmai és az anyagi támogatás (alapítványi források, pályázati lehetőségek). Két-három évtizedes késéssel itt is bekövetkezett a felsőoktatás számbeli robbanása, a tömegesedés, és az intézmények kaotikus burjánzása, egyre inkább vállalkozásként, mint szellemi centrumként. Vannak, akik ezt a tömegesedést a magyar anyanyelvű hallgatók tekintetében is túlzottnak tartják, noha a statisztika szerint arányaiban a mi fiataljaink számára ez jóval kisebb esélyt és kevesebb lehetőséget jelent továbbra is, mint a többségiek számára, és fele annyit, mint az anyaországiaknak. Ez – az elvándorlástól függetlenül – a mostani helyzet szerint tartósítja az alacsonyabb iskolázottsági szintet, a diplomások kisebb arányát.

Nemzetközi szinten is vita folyik az egyetemek tanítási nyelvéről, az egy- és többnyelvűségről. Vannak rá minták, modellek a nagyvilágban, de nincs mindenki számára egyaránt elfogadható megoldás, és a nyelvek mozgási tendenciái szerint is változik az országok és az intézmények nyelvpolitikája. Erről a kérdéskörrel 2005 szeptemberében a Helsinkii Egyetemen szerveztek konferenciát. Ott Robert Phillipson, a nyelvi jogok ismert angol anyanyelvű szakértője tartotta a vitaindító előadást (az előadás nemrég magyar nyelven is megjelent: Kakukfióka-e az angol az európai felsőoktatás nyelvi fészkeiben? *Jel-Kép*, 2007, 2, 79–98). Többek közt ezeket mondta: „Megoldatlan ellentmondás feszül az oktatás mint emberi jog és az oktatási szolgáltatások kereskedelme között... Erős nyomás nehezedik mindarra, amit a kereskedelem nemzeti akadályának tekintenek... (82).” Bizonyára ilyen akadály a nemzeti nyelv is. A felső-

oktatás nemzetköziesítésének a fő motivációja tehát nem szakmai, nem nyelvi, hanem kereskedelmi, pénzügyi. Phillipson következtetése és ajánlása az, hogy „Az egyetemek közjavak kell hogy maradjanak, és ellen kell állniuk a kommodifikációnak és a kényszerítő erejű politikának. Az oktatás minden formáját ki kell vonni a GATS [Világkereskedelmi Szervezet és a szolgáltatások kereskedelméről szóló általános egyezmény] hatásköréből, de az internacionalizáció más formái megengedettek. [...] Az angolnak mint *lingua academicának* egyensúlyban kell lennie az erős helyi nyelvi ökológiákkal, ami erős nemzeti nyelvpolitikát feltételez” (93).

Phillipson három példát említ erre a törekvésre:

2003-ban az Európai Bizottság dolgozott ki egy akciótervet a nyelvtanulás és a nyelvi sokszínűség támogatásáról: ez a terv „nyelvbarát környezetet” szeretne teremteni, és többfajta nyelv tanulását lehetővé tenni, ajánlja mind a „kicsi”, mint a „nagy” nyelvek tanulását, a regionális és a kisebbségi nyelveket, a bevándorlók nyelvét (91–2).

Szintén 2003-ban a Holland Nyelvi Unió kijelenti, hogy a holland nyelvnek feltétlenül „teljes értékű nyelvnek kell maradnia..., az első és legfontosabb kihívás az, hogy [...] a holland maradjon a felsőoktatás nyelve” (93).

Az északi országok szeretnék megőrizni a többnyelvűség alapelvét, 2005-ben egy társadalmi vita során rögzítették, hogy minden állampolgárt megillet négyféle nyelvi jog: 1. a társadalom nyelvének elsajátítása (értsd: az adott országénak), 2. egy másik skandináv nyelv ismerete, 3. hozzáférés a nemzetközi kommunikációban fontos nyelvekhez, 4. az anyanyelv megőrzésének és fejlesztésének joga (92).

Egy évvel korábban, 2004 őszén a Debreceni Akadémiai Bizottságban a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezett konferenciát a magyar egyetemi tannyelvpolitikáról (a konferencia anyaga kötetben is megjelent: Kontra Miklós szerk.: *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja–Dunaszerdahely, 2005, Lilium Aurum). A konferencián alapvetően kétféle szemlélet, megközelítés kapott hangot. Az egyik az anyanyelvű felsőoktatás „veszélyeire” hívta föl nyomatékosan a figyelmet: a nyelvbe való bezárkózás veszélyére a kisebbségi régiókban, az egyoldalúság veszélyére, az indokolatlan túlzásokra az adott államnyelvvél és a világnyelvekkel szemben.

Kívülről nézve úgy tűnik tehát, máris túlzásokba estünk az intézményépítéssel, a felsőoktatási hálózat kiépítésével. A tények azonban azt mutatják, hogy pl. Erdélyben elégtelen a magyar nyelvű oktatás intézményrendszere. A magyar egyetemi hallgatóknak csak 1/3-a tanulhat anyanyelvén, a szakok 1/3-a működik magyar nyelven. Nem érvényesülhet sem a tannyelvválasztás szabadsága, sem a szakválasztás szabadsága. Ez év szeptemberében hozták nyilvánosságra annak a felmérésnek az eredményét, amelyet az RMDSZ Oktatási Főosztálya és az Országos Magyar Diákszövetség végzett *Középiskolások felsőoktatási percepciója* címmel. „Magyar nyelven a középiskolások 64 százaléka folytatná tanulmányait [a mostani keretbe ennek fele sem fér bele!], 23 százalékuk a románt, hat százalékuk pedig más idegen nyelvet jelölt meg.” Föltétlenül itthon tanulna tovább a megkérdezettek 61,7%-a, 5,5%-uk Magyarországon (*Krónika*, 2007. szept. 17.). Gyanúsak és veszélyesek tehát azok a hangok, amelyek – a számok felületes megítélése alapján, az általánosabb arányok ismeretének hiányában – máris sokallják a magyar egyetemi hallgatók számát, a doktori fokozattal rendelkezők számát. Az ilyen vélemények, amelyek a jelentős számban elkallódó, hátrányos helyzetű fiatalokról sem vesznek tudomást, akaratlanul vagy tudatosan stabilizálhatják lemaradásunkat, az alacsonyabb iskolázottsági szintet, ez pedig hosszabb távon kiszolgáltatottá teheti az erdélyi magyarságot. Erdély továbbra is napszámospiaca és cselédpiaca lehet az anyaországnak és Európának.

Az általánosabb tanulság pedig számomra az volt ezen a konferencián, hogy „folyamatos önvizsgálatra és korrekcióra szükség van, de az anyanyelvű felsőoktatás kiépítésében

nem szabad megállni. Egyelőre minden fontos statisztikai mutató tekintetében rosszabbul állunk, mint a többségiek” (*Sült galamb?* 239). – „A tudomány egyetemessége igényli az egyetemes kommunikációt, ez azonban nem zárja ki az anyanyelvet, számunkra a magyar nyelvet, és elengedhetetlenül szükségessé teszi a többnyelvűséget” (i. m. 245–246). – Tudatában kell lennünk annak is, hogy „a nyelvek indokolt vagy indokolatlan rivalizálásában, konkurenciájában a világnyelvek mögött ott áll a világ (a pénzvilág is): a nemzetközi kommunikáció igénye, az érvényesülés lehetősége; a hivatalos államnyelvek mögött ott áll a többséget képviselő hatóság (nem mindig úgy, ahogy kellene); a magyar nyelv mögött csak mi állhatunk, nem az előbbieik ellenében, nem is öncélúan, de nagyon határozottan” (i. m. 245). A nyelv megtartásának három alapvető feltétele van: a nyelvhasználat szabadsága, a nyelv átörökítésének lehetősége (intézményesen is, azaz az oktatásban), valamint az etnonyelvi vitalitás!

Az újabb, alapvetően kedvező változásokkal a szabadság keretei kétségtelenül bővültek: a fiatalok választhatnak európai uniós polgárként, választhatnak az anyaország oktatási kínálatából és az uniós kínálatból. Az alapfeltétel sajnos nem a tudás, hanem a pénz. Lehet viszont, hogy itthon kifutottunk az időből. A kettős próbatétel egyszerre következett be, még mielőtt saját intézményrendszerünk kiépült volna, stabilizálódott volna. Az egyik próbatétel éppen az uniós csatlakozás, a másik a teljes szerkezeti átalakulás a bolognai rendszerrel, amely az egyetemet is szolgáltatássá silányíthatja, és a pénz uralmát érvényesíti.

A magyar szaknyelveket tehát elsődlegesen az oktatás és a nevelés igényli. Ha a nyelv valóban „intellektuális érzékszerv”, akkor elsősorban anyanyelvként, első nyelvként az. Ez a nyelv a legalkalmasabb, a legcélszerűbb az oktatásra, a képzésre, sőt a tudományba való beavatásra is: nem szimbolikusan, nem a nyelvörzés céljával, nem is restitúcióként, hanem kognitív elsődlegessége miatt, kognitív különlegessége miatt és a kultúrával, a hagyománnyal való összefonódása miatt. Ez az első nyelvre érvényes megállapítás nem jelenti azt, hogy a magyar oktatási intézmény már eleve eredményesebb minden másnál. Ehhez magának az intézménynek: iskolának, gimnáziumnak, egyetemnek is jónak, eredményesnek kell lennie.

3. *tételben a tudományművelés nyelvéről.* A közös nyelvet, a világnyelvet a tudomány nemzetközisége igényli: a kapcsolatok, az együttműködés, az eredmények mindenki számára érthető publikálása. Egyébként szakterületenként nyilvánvalóan eltérők a nyelvi igények. Más ebből a szempontból a hungarológia, amelynek kutatási tárgya is a magyar nyelv, a magyar kultúra. Más az orvostudomány, amelynek orvosi műszere és gyógyító eszköze is a nyelv, a beteg anyanyelve. Talán ezért is van az, hogy az orvosok különös figyelmet fordítanak saját szaknyelvére Marosvásárhelyen is, Budapesten is és az Akadémián is. Miközben a Kárpát-medencei magyarok jelentős részének nincs lehetősége arra, hogy saját nyelvén beszéljen orvosával. A jogásznak is szüksége van arra a nyelvre, amellyel megérti, eligazítja, vagy éppen félrevezeti ügyfelét. A műszaki szakember számára a nyelv a munkahelyi nyelvhasználatot jelenti, annak függvénye. A kutató számára felületesen szemlélve csak a szakmai kapcsolatokban fontos a nyelv (a közös nyelv!), pedig – mint a legnagyobb magyar származású tudósoktól tudjuk – sajátos kognitív struktúrája révén minden nyelv részben eltérő tükre a világnak, és így a valóság eltérő megközelítését teszi lehetővé. És ennek lehetnek olyan előnyei, amelyek a kutatás eredményességében is megmutatkoznak.

Jelenleg a magyar nyelv hazai szakmai, tudományos használatával (a románnal és nem feltétlenül az angollal szemben!) ott tartunk, hogy 1. vannak, akik ragaszkodnak hozzá, 2. vannak, akik nem ismerik saját szakterületük magyar szaknyelvét, 3. vannak, akik nem használják a magyar nyelvet, 4. és vannak, akik nem is tartják fontosnak.

A másik tanulság: a szaknyelveket, mint általában a nyelvet, a használat élteni, ehhez pedig autonóm terekre van szükség, az oktatásban föltétlenül. Nem területi autonómiára gondolok,

természetesen, hanem olyan intézményekre, intézményen belüli egységekre, amelyek viszonylag szabad terei a nyelvhasználatnak, amelyek nem megengedik, hanem természetessé teszik egyik vagy másik nyelv használatát. A mi intézményépítési törekvéseink jórészt ilyen célúak. Ez volna az egyik fontos funkciója egy hazai magyar kutatóintézetnek is.

Fontos továbbá az anyanyelv a tudomány, a tudomány eredményeinek publikussá tételében, a tudományos ismeretek hiteles, magas szintű és hatékony terjesztésében. A tudás és a tudomány presztízsének növelésében. Bizonytalan vagyok annak megítélésében, tovább él-e az igényes szaknyelviség hagyománya, az értekező tudományos prózának az a válfaja, amelyet sok jeles erdélyi tudós művelt, és amelyet még néhány évtizeddel ezelőtt a Kriterion Kiadó ápolt és örökített át sok kiadványában. Ezt is lehet úgy tekinteni utólag, mint a helyzet kényszere által kialakított hibridműfajt, amely a szakmaiság igényeit próbálta meg ötvözni a közérthetőséggel, a stílusában is vonzó tudománynépszerűsítéssel. Az ilyen kompromisszumnak is lehetnek buktatói akár az egyik, akár a másik oldalon. Most azonban sok kiadvány mintha inkább az igénytelenségnek, a nyelvi gondozatlanságnak volna a példatára.

Kétségtelenül fontos szerepet tölt be magyar nyelv a „belső” együttműködésben, szakmai kapcsolattartásban az Akadémián, a magyar felsőoktatási intézményeken belül. Személyes és szakmai kapcsolatok, tudományos rendezvények, közös kiadványok kötik össze a külső régiókat az anyaországgal, egymással a magyar tudomány művelőit, intézményeit és képviselőit. Ez a kapcsolatrendszer és integráció intézményesült éppen a Magyar Tudományos Akadémia keretében. Az MTA stratégiája több mint másfél évtizede segíti a magyar tudomány nyelvi, szakmai, intézményi integrációját, erősíti a magyar kutatók presztízsét és önbecsülését.

A Hitel májusi számának szerzői

<i>Ágh István</i> (1938) Budapest	<i>Döbrentei Kornél</i> (1946) Budapest	<i>Móser Zoltán</i> (1946) Bicske
<i>Bereti Gábor</i> Miskolc	<i>Dusa Lajos</i> (1948) Debrecen	<i>Müller Rolf</i> Budapest
<i>Bíró József</i> (1951) Budapest	<i>Ébert Tibor</i> (1926) Budapest	<i>Péntek János</i> (1941) Kolozsvár
<i>Boldogh Dezső</i> (1967) Budapest	<i>Gazda József</i> (1936) Kovászna	<i>Szakolczay Lajos</i> (1941)
<i>Cs. Nagy Ibolya</i> (1946)	<i>Korzenszky Richárd</i> (1941)	Budapest
Debrecen	Tihany	<i>Szikra János</i> (1954) Pátka
<i>Csoóri Sándor</i> (1930) Üröm	<i>Marosi Gyula</i> (1941) Budapest	<i>Zsögödi Nagy Imre</i> (1893–1976)